

AZ ELBÁTÓL VORKUTÁIG

AZ ELBÁTÓL VORKUTÁIG

*A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban,
kényszermunkán és a GULÁG-on*
című konferencián elhangzott előadások
(2016. február 25–26.)

MAGYAR NAPLÓ

Budapest, 2017

A konferenciát a

támogatta

Sorozatszerkesztő:

Ujváry Gábor

Szerkesztő:

Géczi Róbert

© A tanulmányok szerzői, 2017

© VERITAS Történetkutató Intézet, 2017

© Magyar Napló, 2017

ISBN 978-615-5721-04-5

TARTALOM

Menczer Erzsébet: Köszöntő helyett	7
Benkő Levente: Magyarok és németek internálása 1944 őszén Romániában . . .	13
Gazda József: A kálvária útján...	41
Murádin János Kristóf: Valóság és propaganda	59
Csorba Béla: Délvidéki magyarok szovjet lágerekben	87
Matuska Márton: A Sajkás-vidék magyartalanítása	107
Dupka György: Kárpátalja erőszakos szovjetizálása, a helyi magyarok, németek internálása és megtorlása az NKVD jelentések tükrében	139
Kosztjó Gyula: Megszállás, terror, elhurcolás	161
Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok és németek a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáborában (1944–1949)	173
Köteles László: Málenkij robot a jelenlegi Szlovákia területén	193
Bognár Zalán: Hadifogolyként vagy internáltként?	209
Majorszki András: Málenkij robot. Ondiak kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947)	229
Márkus Beáta: A „Sváb Törökország” szovjet megszállása (1944–1945)	243
Stark Tamás: Az emigráció küzdelme a magyar foglyok kiszabadításáért	267
Tóth Eszter Zsófia: Magyar nők a GULÁG-on	275
A kötet szerzői	281

HADIFOGOLYKÉNT VAGY INTERNÁLTKÉNT? KÜLÖNBÖZŐSÉGEK ÉS HASONLÓSÁGOK A MAGYARORSZÁGI CIVILEK TÖMEGES SZOVJET FOGSÁGBA HURCOLÁSÁNÁL

A második világháború utáni magyar társadalom egyik legfontosabb kérdése, megoldandó ügye a Szövetséges Hatalmak – elsősorban a Szovjetunió – fogságába került katona és civil foglyok hazahozatala és helyzetük javítása volt. Annál is inkább, mivel a második világháború alatti 172 ezer km²-es és 14,7 millió fős Magyarországról – tehát nem a mai Magyarország területéről – mintegy 1,2 millió magyar állampolgár, katona és civil került a szövetséges hatalmak fogságába. (A mai, 93 ezer km²-es Magyarország területére vetített számuk 900 ezer főre tehető.) Közülük mintegy 300 ezernek a nyugati, míg mintegy 900 ezernek a szovjet (hadi)fogság¹ sanyarú sorsa jutott osztályrészül.²

Ez a hatalmas létszám több mint másfélszerese volt az első világháborúban, a történelmi Magyarország 325 ezer km²-es területéről hadifogságba esettek számának.³ Igaz, az első világháborúban nem vált az egész ország területe hadszínterré, ráadásul akkor a Kárpátokon keresztül betörő orosz hadsereg nem hurcolta el tömegesen a polgári lakosságot. Ezek az emberek az ország aktív korú férfilakosságának közel 1/3-át tették ki. Az országban szinte nem volt olyan család, amelyiket ne érintette volna közvetve vagy közvetlenül a (hadi)fogolykérdés.

A katona és civil foglyok kérdésének a fontosságát természetesen a korszak vezető politikusai is jól látták. Ennek alátámasztására hadd idézzek három vezető politikust.

Az egykori miniszterelnök, Teleki Pál fia, Teleki Géza, az Ideiglenes Nemzeti Kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere 1945 nyarán Miklós Béla miniszter-

¹ A (hadi)fogság szó ilyen módon való írása azt jelzi, hogy a katonákon kívül, jogtalanul, „málenkij robot” vagy igazoltatás ürügyén polgári lakosokat is tömegesen vetettek hadifogságba, s hurcoltak szovjetunióbeli kényszermunkára. A málenkij robotról bővebben lásd BOGNÁR Zalán (szerk.): *„Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „málenkij robot”-ra a sztálini lágerekbe 1944/45–1955.* Pécs, 2009.

² BOGNÁR Zalán: Magyarország II. világháborús hadifogoly-vesztesége. In: RUSZIN, Ukladacs Omelján (szerk.): *60 éve kezdődött a második világháború.* Misztecká Liniá Kiadó, Uzsgorod (Ungvár), 2001. 46–55.

³ RAVASZ István: Magyarország világháborús embervesztesége és a magyar katonasírok. MARKÓ György (szerk.): *Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban.* Budapest, 2005. 170.

elnökhöz írt egyik levelét ezekkel a sorokkal kezdte: „Mai magyar társadalmunk egyik legégetőbb és legfájóbb kérdése a fogoly-ügy. Érdekelve van ebben annak minden rendű rétege és minden rangú tagja.”⁴

E kérdés társadalmi fontosságát emelte ki a következő kormány miniszterelnöke, Tildy Zoltán is 1945. november 30-án a parlamentben elmondott kormányprogramjában: „A hadifoglyok és deportáltak hazahozatala az egyik legfájóbb magyar kérdés, s a kormány egyik legfontosabb feladata.”⁵

Rákosi Mátyás miniszterelnökhelyettes-államminiszter az 1947. áprilisi moszkvai tárgyalásain szintén hangsúlyosan kifejtette a szovjet vezetésnek, hogy a Magyar Kommunista Párt népszerűségének a növelésében, a szavazók megnyerésében a hadifogolykérdésnek óriási propagandajelentősége van. Molotovnak arra a kérdésére, hogy: „Mely kérdéseket tartanak tehát a legfontosabbaknak?”, Rákosi a következőket felelte: „A csehszlovákokkal való viszony rendezését és a hadifoglyok kérdését.”⁶

Tehát gróf Teleki Gézától a kommunista pártvezérig, Rákosi Mátyásig a teljes magyar politikai vezető réteg igen jól érzékelte, hogy a második világháború utáni Magyarországon a társadalom egyik legégetőbb, legfontosabb megoldandó kérdése a (hadi)fogolykérdés, a (hadi)foglyok sorsa és hazahozatala.

S itt álljunk meg egy pillanatra, hiszen maga Teleki Géza sem hadifogolyügyről, hanem fogolyügyről írt, mivel teljesen tisztában volt azzal, hogy nemcsak magyar katonák kerültek szovjet fogságba, hanem magyar civilek is tömegesen, akiknek száma mintegy 300 ezer főre tehető. Ebből 190-230 ezer főt a trianoni Magyarországról, a többi, 80-90 ezer főt a visszacsatolt területek polgári lakosságából hurcoltak el. Utóbbiból 30 ezer főre teszik a Kárpátaljáról,⁷ 25-35 ezer főre a Trianonban Romániának juttatott területről (Észak-Partium, Észak-Erdély, Székelyföld),⁸ minimum 15 ezer főre a visszacsatolt délvidéki és mintegy 10 ezer főre a visszacsatolt felvidéki területekről elhurcolt magyar és német polgári lakosok

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX–J–1–j, Külügyminisztérium, Titkos ügykezelési iratok (TÜK), 21. doboz, IV–438/9, 145.420/7–1945.

⁵ G. VASS István (szerk.): *Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15.–1946. február 4.* MNL OL, Budapest, 2005. 24.

⁶ IZSÁK Lajos–KUN Miklós (szerk.): *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948.* Századvég, Budapest, 1994. 205.

⁷ DUPKA György: „Málenkij robot”-ra hurcolás Kárpátaljáról. BOGNÁR Zalán (főszerk.): *„Itt volt a végállomás” Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenés tevékenységek a Kárpát-medencében 1944–1949.* Pécs, 2015. 68–8. – MOLNÁR D. Erzsébet: *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiában (1944–1953).* 2015. Doktori (PhD) értekezés. 117–118.

⁸ MURÁDIN János Kristóf: „Málenkij robot”-ra hurcolás a Romániához csatolt részekről. BOGNÁR 2015. i. m. 88–99.

számát.⁹ Az elhurcoltak túlnyomó többségét hadifogolyként, míg kisebb részüket a német származás indokával internáltként hurcolták el. Utóbbiak között nők is voltak szép számmal, a korabeli, Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon azonban róluk is csak a hadifogolyügy keretében lehetett szólni. Így fordult elő, hogy a kommunista párt által kiadott *Magyar Hadirokkant, Hadifogoly Híradó* 1948. július 16-i számának címlapjára azt írták, hogy „Újabb 3000 hadifogoly érkezett Máramaroszigetre”, akik között „960 polgári személy, köztük 580 nő is érkezett.” Írták ezt annak ellenére, hogy a Magyar Királyi Honvédségben nők nem is szolgáltak, tehát nők nem is kerülhettek hadifogságba. Ugyanebből az okból a Szovjetunióból szabadon bocsátott nők is kaptak Debrecenben, a Hadifogoly-átvevő Bizottságtól olyan igazolást, hogy ők „hadifogságból tértek haza.”¹⁰

Az orosz levéltárakból előkerült szovjet dokumentumok is azt igazolják, hogy a civil foglyok megnevezése, hogy azok hadifoglyok, internáltak vagy csak egyszerűen letartóztatottak, mindig a felsőbb szervek parancsaitól függött. Így például a 2. Ukrán Front parancsnoka, Malinovszkij marsall által Budapest ostroma során összeszedett civilek egy részét – 12 933 főt – hadifoglyokból átsorolták az internáltak nyilvántartásába.¹¹ A hadifoglyok és internáltak közti különbség értelmezésében fennálló zavart a hadifoglyokról szóló, a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által 1941. július 1-én jóváhagyott, 1798–800. T. (Titkos!) számú határozata is elősegítette, amely szerint: „*Hadifoglyoknak minősülnek: a) a Szovjetunióval hadiállapotban lévő államok fegyveres erejéhez tartozó mindazon személyek, akik katonai tevékenység során estek fogságba, továbbá ezen országoknak a Szovjetunió területére internált polgári személyei.*” [kiemelés tőlem –B. Z.]¹² Mindezekén túl az a tény is erősen csökkenti a szovjet dokumentumok valóságértékét, hogy civil férfiak és fiúk tömegeit hurcolták el hadifogolyként, tehát olyan embereknek beállítva őket, mintha egy ellenséges ország fegyveres erejében harcoltak volna a Szovjetunió ellen.

Logikusan nem is várhatjuk el, hogy a terrorra, a félelemre épített totális diktatúrában keletkezett dokumentumok a valóságot mutassák: leginkább azt mutatták, amit a felettesek elvártak a beosztottaiktól. Nem véletlen, hogy a '30-as évek végi

⁹ Az ezekre vonatkozó számításokat lásd KÖTELES László: A felvidéki magyarok és németek deportálása szovjetunióbeli kényszermunkára –WEISS Rudolf: A délvidéki németek elhurcolása a Szovjetunióba 1944–1945. BOGNÁR 2015. i. m. 61–68., 101–103.

¹⁰ BOGNÁR 2009. i. m. 57.

¹¹ VARGA Éva Mária: *Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében*. Russica Pannonica, Budapest, 2009. 156.

¹² Első magyar nyelvű közlése: DUPKA György–KORSZUN Alekszej: *A „malenykij robot” dokumentumokban*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1997. 39. – A határozat teljes közlése: VARGA Éva Mária (főszerk.): *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953)*. ROSSZPEN–MKTTK, Moszkva–Budapest, 2006. 55–59.

Szovjetunióban közmondássá vált, hogy „Háromféle ember van a Szovjetunióban: aki volt, aki van, és aki lesz lágerben.”

A Magyarországról a Szovjetunióba elhurcolt civileknek a – szándékosan vagy félreértések miatt – tisztázatlan fogolystátusza is indokolja a magyar köznyelvben kialakult és a történész szakma által is átvett „málenkij robotos” kifejezés, illetve kategória használata a civilként elhurcoltakra. A kifejezés eredete az orosz „málenkájá rábóta” (маленькая работа), ami „kis munkát” jelent. A Magyarország területére érkező szovjet fegyveres szervek – a Vörös Hadsereg és a Belügyi Népbiztoság (NKVD) – emberei többnyire ennek a kifejezésnek a sűrű használatával, vagyis csak a front mögötti területen végzendő „kis munka” vagy csak néhány perces igazoltatás ígéretével, esetenként a „kis munkát” követő igazolás, igazolvány kiadásának a hazugságával hurcolták el a polgári lakosság tömegeit több éves szovjetunióbeli kényszermunkára. Ezekkel a hazugságokkal csapták be az ártatlan civilek százezreit, hogy az esetleges tiltakozásoknak, ellenszegüléseknek, valamint a szökési kísérleteknek elejét vegyék. Ezért vált ez a két szó, a „málenkij robot” Magyarországon a köztudatban, majd ennek nyomán a történész szakmában is a polgári lakosság tömeges elhurcolásának és többéves szovjetunióbeli kényszermunkájának a kifejezésévé, terminus technicusává.

A „málenkij robotosok”, akár hadifogolyként, akár internáltként hurcolták el, mindkét esetben az úgynevezett GUPVI (Glávnoje Upravljenyije po Gyélám Vojenoplennih i Internyirovannih) lágereibe kerültek, vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság felügyelete alatt működő lágerekbe. Ezek a lágerek is az NKVD alá tartoztak, akárcsak a GULÁG, vagyis a Lágerek Főparancsnoksága alá tartozók, mégis jelentős különbség volt e két lágerrendszer között. A legfontosabb különbség a lágerlakók odakerülése között volt. A GUPVI – vagyis a GUPVI lágereinek – lakóit tömegesen, ítélet nélkül hurcolták el, lényegtelennek tartva azok személyes kilétét, szinte csak egy dolgot szem előtt tartva, hogy a tervezett létszám meg legyen, illetve az adott etnikai csoportot – például a kárpátaljai magyar és német férfilakosságot – úgymond „izolálják”, azaz lágerekbe zárják. A GULÁG – vagyis a GULÁG börtöneinek, lágereinek, rabtelepeinek – lakóit viszont egyenként, személyre szóló, többnyire koholt vádakra alapozott ítéletek alapján hurcolták el szigorú őrizet alatt a szovjetunióbeli büntetőlágerekbe. További lényeges különbségek voltak a lágerlakók ellátása és a lágereknek a Szovjetunióon belüli elhelyezkedése között. Míg a GUPVI lágereinek túlnyomó többsége a birodalom európai részén helyezkedett el – ezen belül is az internáló táborok leginkább a dél-ukrajnai térségben, a Donyec-medencében lévő szénbányáknál –, addig a GULÁG lágerei 1941 nyarától dominánsan az uráli és az ázsiai területen voltak. A GUPVI-t a külföldiek GULÁG-jának is nevezték.

A polgári lakosság tömeges elhurcolásának alapvető oka a Szovjetunió hatalmas munkaerőhiánya volt, amit a szovjet szocialista rendszert irányító kommunista állampárt az eszmeisége, a gondolkodásmódja alapján nemcsak hadifoglyokkal, hanem az elfoglalt országok állampolgáraival is pótolni akart, akik tömeges és ingyenes munkaerőt jelentettek. A sztálini diktatúrának ekkorra már nagy tapasztalata volt a kényszermunkaerő alkalmazásában, hiszen eddigre már több millió szovjet állampolgár kényszerült megismerni a GULÁG lágereinek poklát.

E munkaerő külföldről történő beszerzéséhez szolgált ideológiai alapul a kollektív bűnösség elve, amelyet ugyan a magyarokkal szemben a sztálini vezetés hivatalosan tagadott, de a gyakorlatban mindig is alkalmazott. Sztálin már az Eden brit külügyminiszterrel folytatott 1943. március 23-i megbeszélésén leszögezte: „Magyarországot meg kell büntetni.”¹³ Néhány hónappal később a brit diplomácia megkeresésére Molotov külügyi népbiztos 1943. június 7-i válaszában a következőket írta: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, melyet Magyarország Németországnak nyújtott [...], a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem kisebb vagy nagyobb mértékben a magyar népnek is.”¹⁴

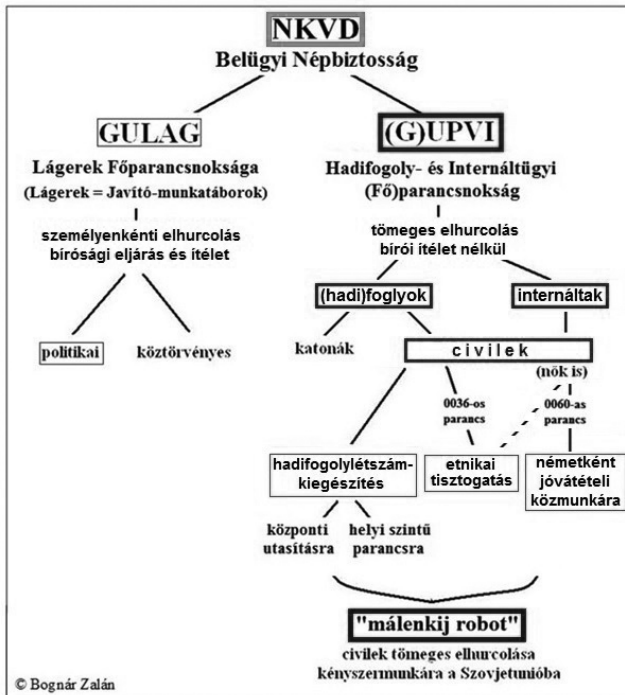
A tömeges deportálásokat általános indokai mellett a korabeli revideált, 172 ezer km²-es Magyarországról történt civil elhurcolások áldozatai, vagyis a „málenkij robotosok” az elhurcolások indokai, illetve az azt elrendelő parancsok alapján három, egyértelműen kimutatható csoportot alkotnak. Ugyanakkor e háromféle indok, illetve parancs alapján elhurcoltakat a szovjetek kétféle, hadifogoly- és internált fogly státuszban vitték el:

- I. Hadifogolyként elhurcoltak: 1.) hadifogolylétszám-kiegészítés
2.) etnikai tisztogatás
- II. Internáltként elhurcoltak: 3.) német származás indokával

A német származás indokával történő elhurcolások esetében egyesek úgy vélik, hogy ők is az etnikai tisztogatás kategóriájába tartoznak. Azonban ez téves besorolás, ugyanis őket egy központi szovjet parancs alapján hurcolták el, márpedig a Szovjetunióknak nem jelentettek etnikai problémát az országukon kívül eső területeken élő német származású lakosok. Őket alapvetően munkaerőként vitték el a kollektív bűnösség, kollektív büntetés elve alapján, de erről a későbbiekben még bővebben szó lesz.

¹³ RÁNKI György: *1944. március 19. Magyarország német megszállása*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 14.

¹⁴ JUHÁSZ Gyula: *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 158–159.

I. ábra. A GULÁG és a GUPVI lágerrendszerbe kerülők, illetve a „málenkij robotosok” csoportjai

Először nézzük meg a háromféle indokkal, kétféle fogolytársításban elhurcoltak fogóságba vetésének indokait, körülményeit, kor és nem szerinti összetételét, valamint az elhurcolások területi és időbeli kiterjedését.

1.) A hadifogolylétszám-kiegészítéseknek kétféle indítéka volt: A) legfelsőbb szintű utasításból eredő, B) helyi szintű, szubjektív döntés.

A) A rendelkezésre álló dokumentumokból egy legfelsőbb szintű döntés körvonalai rajzolódnak ki, amely alapján a szovjet fegyveres szerveknek az egész ország területén össze kellett szedni és hadifogságba vetni azokat a férfiakat, akik 1941-től katonai szolgálatot teljesítettek. E tekintetben Budapest szovjet városparancsnoka, Csernyisov nem köntörfalazott, hanem Hátszeghi Ottó ezredesnek, a budapesti összekötőtisztnek nyíltan kijelentette, hogy azok, „akik 1941 óta katonai szolgálatot teljesítettek, jelentkezésre lesznek felszólítva, s azután fogolytáborba kerülnek.”¹⁵

¹⁵ Hadtörténelmi Levéltár és Irattár (HLI) Honvédelmi Minisztérium (HM) 1274/ált.[általános]–1945.

Ezt támasztja alá több levéltári dokumentum is. Kenderesen például „a község tolmácsa dobszó által kihirdette, hogy akik 1941. év óta katonai szolgálatot teljesítettek, jelentkezzenek a legszigorúbb büntetés terhe mellett 2 napi élelemmel a község-háznál” – derül ki a község előjáróinak kérvényéből.¹⁶ Budapesten, Kelenföldön – a Külügyminisztériumhoz érkezett egyik értesítés szerint – „Január 7-én az egész lakótelepet kiürítették Budafokra, tolmács útján megkérdezték: Ki volt katona 1941 és 1944 között, akik jelentkeztek, azokat elvitték.”¹⁷ De ugyanezzel az indokkal vették el a férfiakat Lőrinciből¹⁸ és az ország sok más településéről is.

A parancsot a legkülönbözőbb módokon, a legkülönfélébb megtévesztéssel hajtották végre. Szombathelyen hirdetményben közölték, hogy a városban tartózkodó katonaviselt személyek jelentkezzenek karhatalmi szolgálatra az új, demokratikus hadseregbe.¹⁹ Másutt azt doboltatták ki, hogy aki kincstári ruházattal rendelkezik, annak azt le kell adnia.²⁰ A felhívásnak eleget tevőket fegyveres őrök kísérték a legközelebbi hadifogoly-gyűjtőtáborba.

A hadifogolylétszám-kiegészítés az egész ország területére kiterjedt, a Székelyföldről²¹ a Nyugat-Dunántúlig. Vas vármegye főispánja május 8-i levelében például a következőket írta a külügyminiszternek: „Jelentem, hogy a vármegye területén több koncentrációs tábor²² létesítettek még a bevonuló orosz egységek. A táborok felállítása és megtöltése ugyanolyan módon történt, mint az ország többi részében. Egész falvak lakosságát gyűjtötték össze munkára való kirendelés címén, akik jelenleg 3-4 hete a táborokban tartózkodnak. Az ott lévők hozzátartozói közlik, hogy a legutóbbi időben több leplombált szerelvény indult el keleti irányba ezekből a táborokból.”²³

Megdöbbenő, hogy több mint másfél hónappal a magyarországi harcok befejezése után még mindig a katonaviselt emberek összegyűjtése folyik. A magyar kormány 1945. június 5-én fordult kérelemmel a Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottság-

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX–J–1–q Külügyminisztérium (KÜM) Hadifogoly Osztály (HDF. O.) 144.290/7.–1945.

¹⁷ MNL OL XIX–J–1–q KÜM HDF. O. 28.094./pol.– 1945.

¹⁸ MNL OL XIX–J–1–q KÜM HDF. O. 27.769/pol. – 1945.

¹⁹ MNL OL XIX–J–1–q KÜM HDF. O. 145.492/7. – 1945.

²⁰ MNL OL XIX–J–1–q KÜM HDF. O. 25.440/pol. – 1945.

²¹ A székelyföldi elhurcolásokról bővebben lásd ILLYÉS Elemér: *Erdély változása. Mítosz és valóság*. München, 1976. 68–69. GÁL Mária–GAJDOS BALOGH Attila–IMREH Ferenc (szerk.): *Fehér könyv az 1944. őszi magyarellenés atrocitásokról*. RMDSZ, Kolozsvár, 1998. 27–30.

²² A hadifogolytáborokat nevezi így a főispán, mivel ezeket – ahogy írta – jórészt a környékbeli civilekkel töltötték meg.

²³ Vas Megyei Levéltár IV.–401./b Főispáni iratok 75./1945.

hoz, hogy az 1945. május 30-án (!) Somogy vármegyéből elhurcolt, 1941-től katonai szolgálatot teljesített férfiakat bocsássák szabadon.²⁴

Tehát 1944 szeptemberétől egészen 1945. május végéig, vagyis 9 hónapon át szedték össze az országból hadifogolyként a civileket, leginkább hadifogolylétszám-kiegészítésként.

A legtöbb helyen a végrehajtásnál már nem a parancsban megadott kritérium volt fontos, hanem hogy legyen indokuk minél több munkaerőt elhurcolni a Szovjetunióba. Így sok helyen nem csak azokat hurcolták el, akik 1941-től teljesítettek katonai szolgálatot, hanem 18-50 év közötti férfiakat, sőt, sokszor még ezekre a korhatárookra sem voltak tekintettel. Például az ivánci körjegyzőségben minden 16-45 éves férfinak 5 napi élelemmel és 2 rend fehérneművel kellett a községházán jelentkeznie „málenkij robotra”,²⁵ Baranya vármegye nyugati részében pedig már a 14-50 éves korú fiú-, illetve férfilakosságot szedték össze és hurcolták el.²⁶

Többnyire főbelövés terhe mellett kellett a lakosoknak jelentkezniük, míg egyes helyeken a jelentkezés elmulasztása esetén a mulasztók családja elleni megtorló intézkedéseket is kilátásba helyeztek.

B) A helyi szintű döntéseknél, elhurcolásoknál a szovjet magasabb egységek parancsnokai voltak a felelősek, akik a feletteseik által kitűzött hadművelati célok elérésének kérését vagy kudarcát általában az ellenséges erők vártnál magasabb létszámával magyarázták.

Így például az elhúzódó tordai csata miatt a környező településekről mintegy 10 ezer civilt hurcoltak el, köztük Kolozsvárról 5000 főt. Igaz, ennél a hadifogolylétszám-kiegészítésnél – a szovjetekhez átállt román haderő közreműködésének köszönhetően – az etnikai tisztogatás jellege is erőteljesen megjelenik.²⁷ A szovjetek számára hadművelati kudarcral végződő tiszántúli páncélos csata miatt Nyíregyházáról, Debrecenből és környékükről szedtek össze több mint 10 ezer embert.

Azonban a budapesti csata okán történt elhurcolások minden addigi és utána következő méretet meghaladott, ami mögött legfőbb indítékként valószínűleg Malinovszkij marsall önigazololó mesterkedése rejlik. Sztálin ugyanis siettetette Budapest elfoglalását. Azt a parancsot adta 1944. október 28-án Malinovszkijnak, hogy csapatai mielőbb, menetből foglalják el a magyar fővárost. Ezzel szemben a Budapest-hadművel 108 napig, míg a főváros katlancsatája az ostromgyűrű bezáródása után 52 napig elhúzódott, és csak február 13-án fejeződött be. (Hadd jegyezzem meg,

²⁴ MNL OL XIXJ-1-q KÜM HDF. O. 30.102/pol.-1945.

²⁵ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.338/pol.-1945.

²⁶ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.832/pol.-1945.

²⁷ MURÁDIN János Kristóf: A megtizedelt város. *Korunk*, Kolozsvár, 2004/10, 57–65.

hogy az I. világháborúban győztes nagyhatalom, Franciaország csak 43 napig volt képes ellenállni a náci Németország haderejének!) Az ostrom elhúzódása annál is kellemetlenebb volt Malinovszkij számára, mivel Zsukov 1. Belorusz Frontjának páncélos ékei ekkorra már 60 km-re megközelítették Berlint, Moszkvában pedig nem értették, hogy mi az oka az ostrom elhúzódásának, és egyre türelmetlenebbek lettek.²⁸

A tábornok a megtorlástól való félelmében Budapest bevételének elhúzódását az ellenséges erők vártnál nagyobb, 180-200 ezer fős létszámával magyarázta.²⁹ Ezzel szemben a Budapesten körülrzárt német-magyar védősereg csak 79 ezer fő volt.³⁰ A marsall az ostromra vonatkozó végső, összegző jelentésében arról számolt be, hogy 188 ezer fős ellenséges erőt számolt fel, akik közül mintegy 50 ezren meghaltak és 138 ezer főt fogságba ejtett.³¹ Ugyanakkor a főváros védői közül – a harcok heveségét és a németek magas halálozási arányát ismerve – csak maximum 35-40 ezer fő eshetett szovjet fogságba. Tehát hiányzott mintegy százezer hadifogoly.

Ha azonban a fiktív, 188 000 fős védősereg létszámból vonjuk ki a valódi, 79 000 fős létszámot, akkor a különbség még nagyobb, 109 000 fő.³² Döbbenetes adat! Ugyanakkor a 100 000 fő körüli adatot erősíti meg a nyugati emigrációban, 1950-ben kiadott *Fehér könyv* is,³³ amelyet az ENSZ hitelesnek fogadott el.³⁴

Mindenesetre a valóságos és a fiktív létszámadatak közti hatalmas különbség a Vörös Hadsereg marsalljának komoly problémát okozott, ugyanis a hadifoglyokat át kellett adnia az NKVD GUPVI-nak, illetve eljuttatnia annak hadseregbeli fogadópontjaihoz.³⁵ Malinovszkij a hiányzó fogolymennyiséget Budapest és az azt

²⁸ RÁKOSI Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. I. kötet 141–142.

²⁹ ZAHAROV, Matvej Vaszilievics: *A 2. és a 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában, 1944–1945*. Budapest, 1973. 230.; GOSZTONYI Peter: *Der Kampfum Budapest 1944/45*. München–Zürich, 1964. 37. – ARTYEMJEV, Nyikolaj: *Magyarország felszabadítása*. K. n., Budapest, 1950. 54.

³⁰ UNGVÁRY Krisztián: *Budapest ostroma*. Corvina, Budapest, 1998. 71., 305.

³¹ ZAHAROV, Matvej Vaszilievics: *A 2. és a 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában, 1944–1945*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1973. 262. – Ugyanezt az adatot citálja TÓTH Sándor: *A Budapesten körülrzárt ellenséges erők megsemmisítése, a főváros felszabadítása*. SZÁVA Péter (szerk.): *Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből*. Budapest, 1975. 412.

³² Budapest védőinek létszámadatairól és az elhurcolásokról bővebben lásd BOGNÁR Zalán: *Egy csata utóélete. Budapest ostromának (hadi)fogoly-vesztesége(i)*. *Studia Caroliensia*, 1. Budapest, 2000. 77–87.

³³ *Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről*. Magyar Harcosok Bajtársi Közössége Hadifogoly-szolgálat, Bad Wörishofen, 1950. 9.

³⁴ STARK Tamás: *Hadifoglyok békében*. *Mozgó Világ* 1989/10. 105.

³⁵ GALICKIJ, Vaszilij Petrovics: *Vrazseszkije vojennoplennije v SzSzSzR (1941–1945)*. *Vojennoisztoricseskij Zsurnal*, Moszkva, K. n. 1990/9. 42.

körülvevő agglomeráció polgári lakosságából pótolta. Vitték a civileket az óvóhelyekről, a lakásokból, az utcákról, sőt a gyárakból, az üzemekből is, igazolás, vagy csak egy kis munka, málenkij robot ígéretével. Nem kímélték a kórházak járóképes betegeit sem, akiket sokszor a személyzettel együtt hajtottak hadifogolytáborokba. Különös előszeretettel vitték el az egyenruhás közalkalmazottakat, a postásokat, vasutasokat, BSZKRT-osokat (az akkori budapesti tömegközlekedési vállalat dolgozóit), vagy éppen rendőröket. Az elhúzódó ostrom magyarázatául a szovjet katonai vezetésnek jól jöttek ezek az egyenruhások a civil foglyok tömege között, mivel könnyen rájuk süthették, hogy valamilyen különleges fegyveres testületeknek a tagjai.

S a marsall, hogy tovább valószínűsítse csalását, egyéb „fogásokat” is alkalmazott. Egyik, a Külügyminisztériumhoz írt felháborodott hangú levélben például a következők olvashatók: „Újabbán az oroszok a magyar hadifoglyokat beöltöztetik német egyenruhába, ezzel akarják a világot félrevezetni, hogy német foglyot visznek, persze senkinek nem szabad megközelíteni a fogolyszállítmányt.”³⁶ Jellemző volt az a módszer is, hogy a vasúti szállításoknál a magyar civil és katona hadifoglyok közé vagononként 10-20 németet is beraktak, így az egész szerelvény német hadifogoly-szállítmányként futott.³⁷

A szovjeteknek teljesen mindegy volt a foglyok kiléte, csak egy dolog volt fontos: a létszám.

Több antifasiszta ellenállót, valamint a szovjetek oldalán, a Budai Önkéntes Ezred tagjaként harcolt magyar katonát is fogságba vetettek.³⁸ Megdöbbenő példaként hadd említsem meg D. Róbert antifasiszta ellenálló esetét, akit a nyilasok az Andrassy út 60-ban megkínóztak, „majd a Duna-partra vitték kivégezni, több társával együtt.” A rájuk leadott géppisztolysorozat D. Róbertet nem sebezte meg halálosan. „Felgyógyult, de 1945. április 3-án ismeretlen okból, a nála lévő ellenállási mozgalmi igazolványa ellenére elvitték, ahonnan a máramarosszigeti fogolytáborba került” – olvasható az egyik szabadítási kérelemben.³⁹ A budapesti gettóba zárt zsidóság egy része sem sokáig örülhetett a január 18-i felszabadulásnak, mert többjüket még aznap, hazatérve lakásukba, a lakótársaikkal együtt hurcolták el.⁴⁰ Sőt, sok, a náci Németországba deportált zsidó személyt, akik túléltek a KZ-lágerek borzalmait, haza-

³⁶ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 30.002./pol.-1945.

³⁷ HLI Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye (Tgy.) 3225. Kiss István: *Egy mezítelen a többszázezer közül. Fogságom naplója. Szovjet fogságom 594 napja.* 4.; Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége, 1993. 421. BALCZÓ István volt civil (hadi)fogoly visszaemlékezése.1. Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége, 1992. 288.

³⁸ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.760./pol. -1945.

³⁹ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 145.131/7.-1945.

⁴⁰ MNL OL XIXVJ-1Vq KÜM HDF. O. 27.684./pol.-1945.

felé jövet, vagy hazaérkezve Budapestre, az orosz–angol nyelvű igazolásukat semmibe véve hurcolták el egy másik típusú embertelen birodalom lágereibe.⁴¹

13 éves gyerekeket és 50 felettieket is elhurcoltak, mint például Elter Dezsőt édesapjával együtt az egyik budapesti gyár óvóhelyéről.⁴²

A Budapest környéki településekről is tömegesen vitték az embereket, például a rákospalotai városháza elől 1945. január 27-én mintegy 600 férfit.⁴³ Január 8-án Érdről és a környékbeli településekről 3000-6000 lakost,⁴⁴ Pesthidegkútról január 14-én mintegy 700 főt.⁴⁵ Kesztlőrcről 1944. december 30-án igazoltatás címén 254 bányászt hurcoltak hadifogságba.⁴⁶

Március végén – nyilván azért, mert a GUPVI emberei addigra összesítették a budapesti csata folytán hadifogságba vetettek létszámát, ami még mindig nem érte el a marsall által lejelentettet – újabb lendületet vett a civilek elhurcolása. Erről március 29-i jelentésében Hátszeghi ezredes a következőket írta: „4-5 nap óta Budapesten ismét tömegesen hurcolják el a férfilakosságot. Egyes épülettömböket körülzárnak és a férfiakat 18-50 év között állítólag igazoltatás céljából először a GPU [valójában az NKVD, amibe a GPU 1934-ben beolvadt – B.Z.] parancsnokságokra, majd ismeretlen helyre viszik. Az elhurcoltak közül csak kevesen térnek vissza otthonukba. Kérek sürgős intézkedést a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál.”⁴⁷ Még Rákosi Mátyás, a Magyar Kommunista Párt főtitkára is a következőképpen fakadt ki Georgi Dimitrovnak, a Bolgár Kommunista Párt főtitkárának írt egyik levelében: „Nagy nehézséget okoz nekünk, hogy a razziaák Budapest utcáin újra nagyobb méreteket öltenek. Némely napokon a gyárba menő vagy onnan jövő munkások ezreit fogják össze az utcákon és, mint hadifoglyokat, különböző táborokba viszik őket. A Központi Bizottság házáat naponta valósággal megszállják az izgatott hozzátartozók.”⁴⁸

A civilek összeszedése Budapestről és környékéről decembertől április végéig tartott,⁴⁹ akiket 8 településen kialakított 12 hadifogolytábor-részlegben gyűjtöttek

⁴¹ Pl. MNL OL XIX–J–1–q KÜM HDF. O. 27.217/pol.–1945., 27.229/pol.–1945., 27.228./pol.–1945.

⁴² MNL OL XIX–J–1–q KÜM HDF. O. 27.732/pol.–1945.; Interjú E. Dezsővel. A hangfelvétel a szerző birtokában.

⁴³ MNL OL XIX–J–1–q KÜM HDF. O. 27.495./pol. – 1945.

⁴⁴ ROMITS Antal: Főhajtás az elhurcoltakért. *Érdi Tükör* 2000./2. 21.; TIMÁR Edit: Érdiek a szovjet hadifogolytáborokban. KUBASSEK János (szerk.): *Érdi krónika*. Érd Város Önkormányzata, Érd, 2004. 317–321.

⁴⁵ MNL OL XIX–J–1–q KÜM HDF. O. 26.726/pol.–1945.

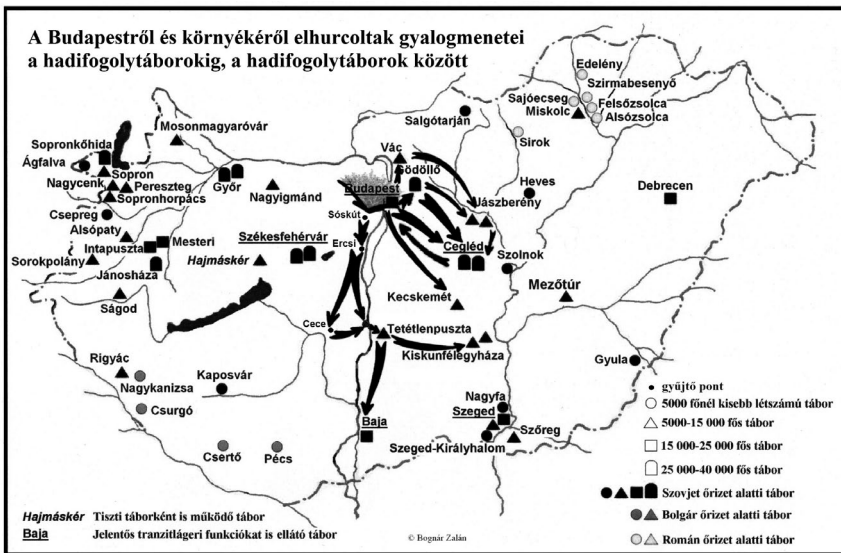
⁴⁶ MNL OL XIX–J–1–q KÜM HDF. O. 27.891./pol.–1945.

⁴⁷ HL HM 20.326./eln.–1945. Hátszeghi Ottó ezredest 7 nappal e jelentésének megtétele után az NKVD elhurcolta, s csak 1955-ben érkezett haza a gulágról.

⁴⁸ PÜNKÖSTI Árpád: *Rákosi a hatalomért 1945–1948*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992. 77.

⁴⁹ STARK Tamás: A „málenkij robot” budapesti áldozatai 1944–1945. Egy forráscsoport elemzésének tanulságai. *Történelmi Szemle* 2012/2. 297. A Budapestről és környékéről történt elhurcolásokról

össze.⁵⁰ Voltak olyanok, akik három tábort is megjártak, mire bevagonírozták őket a Szovjetunió felé.⁵¹ A pesti oldalról a legtöbb foglyot a ceglédi, míg a budai oldalról a bajai lágerig hajtották, ahonnan már vasúton szállították tovább őket. Utóbbi esetben a foglyokat mintegy 200 km-t hajtották 7 napon keresztül, hiányos öltözékben, sokszor mínusz 10-20 fokban hidegben, szinte étlen-szomjan. A Budapestről és környékéről elhurcoltaknak helyet adó 8 hadifogolytábor lakóinak több mint a fele civil volt, míg legnagyobb arányuk a gödöllőiben volt, ahol az elérte a 80-85%-ot. Ezt erősítette meg több visszaemlékező között Kosáry Domokos történész, a Magyar Tudományos Akadémia későbbi elnöke is.⁵² A svájci követség jelentése is ezt igazolja, amelyben a gödöllői hadifogoly-gyűjtőtábor „koncentrációs tábor”-nak nevezve azt írják, hogy ott „mintegy 40 ezer internáltat [tehát civilt – B. Z.] őriznek és onnan ismeretlen céllal kelet felé deportálják őket”.⁵³

2. ábra. A magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok és a Budapestről és környékéről elhurcoltak főbb útvonalai a gyűjtőtáborokig

bővebben lásd még BOGNÁR Zalán: Budapest és környéke lakosságának tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba (1944. december –1945. április) *KÚT* 2004./3–4. 99–112.

⁵⁰ BOGNÁR Zalán: *Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1945*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2012.

⁵¹ BOGNÁR 2004. i. m. 109.

⁵² Interjú dr. Kosáry Domokos, egykori civil elhurcolttal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

⁵³ MONTGOMERY, John Flournoy: *Magyarország, a vonakodó csatlós*. Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1993. 245.

A Magyarország korabeli területén hadifogolyként elhurcolt 150-170 ezer civilt több mint 50 hadifogolytáborban gyűjtötték össze a katona-, vagyis a valódi hadifogolyokkal együtt.

2.) A második csoportot az etnikai tisztogatás áldozataként elhurcoltak alkotják. Ha a trianoni határon kívüli, 1938–1941 között visszacsatolt területeken történt elhurcolásokat vizsgáljuk, akkor egyértelműen kimutatható az elhurcolások etnikai tisztogatás jellege. Az idő rövidege miatt csak egy-két példát tudok felvillantani.

A csehszlovák vezetés, élén Eduard Benešsel például rávette Sztálint arra, hogy a szovjet haderő északi irányból nyissa meg a frontot Magyarország ellen (Kárpát-dukla-i hadművelet). Ehhez az 1944. augusztus végén, a német–magyar csapatok hátában kitört szlovák nemzeti felkelés biztosította volna a „szabad utat”. Az Északi- és Északkeleti-Kárpátok felől déli, délkeleti irányban mozgó Vörös Hadsereg, az annak alárendeltségében harcoló csehszlovák hadtest és az ahhoz segédcsapatként csatlakozó felkelő szlovák partizánegységek feladata lett volna, hogy „rövid úton” megtisztítsák a Felvidéket (Szlovákiát) az ott élő németektől és magyaroktól. Vagyis az északról dél felé mozgó alakulatok kegyetlenkedéseikkel, megfélemlítéssel menekülésre bírták, kiszorították volna az ott élő magyarokat és szászokat.⁵⁴ Ezt a következőképpen fogalmazta meg a csehszlovák hadtest lapja az 1944. október 6-i számában feladatként: „[...] megtisztítani Szlovákiát teljesen minden betolakodótól és árulótól... Csak most kezdődik a Köztársaság megtisztítása a németektől, magyaroktól, árulóktól.”⁵⁵ A szlovák felkelés idő előtti összeomlása és az Északkeleti-Kárpátokban harcoló német–magyar haderő kitartása miatt ez a terv megghiúsult. Ugyanakkor – akárcsak Kárpátalján – a civilek összeszedésénél, ha valaki szlovák, ruszin vagy ukrán volt, akkor elengedték.

A Romániához csatolt területeken hasonló volt a helyzet. Szatmárnémetiből például a következő helyzetjelentés érkezett a Magyar Belügyminisztériumba: „A románok nevetve mondják itt a magyaroknak, hogy »majd a magyarokból fogjuk kifizetni Oroszországot«. Ez tehát annyit jelent, hogy Románia összeszedi a magyar családok férfijait és fiait, és azokat küldi »román munkások gyanánt« Oroszországba. [...] Nemrég két 600-as és 800-as csoportot hajtottak román tábori csendőrök keresztül Nagyváradra fűtőcádján. A szegény embereket vagy a falvakban fogdoszták össze, vagy

⁵⁴ GYARMATI György–STARK Tamás–TÓTH István: Közép-európai haláltánc fasiszta háborúban és bolsevik békében. *Valóság* 1989/12. 888–889. – KOROM Mihály: Az Atlanti Chartától a potsdami kollektív büntetésig. (A magyarországi német kitelepítés történetéhez.) *Századok* 1998/3. 557.

⁵⁵ ZASVOBODNÉ Československo, 1944. október 6. Idézi JANICS Kálmán: *A hontalanság éve. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948.* Illyés Gyula előszavával. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. 2. részben javított kiadás. München, 1980. 79.

pedig mint az eloszlott (sic!) magyar hadsereg hazatérő tagjait, akik az orosz hadvezetőség irgalmából lettek szabadokká, fogdosták el és »partizánok gyanánt« jegyzőkönyvezve terelték össze. A nagykarolyi közönség az utcán rémülten látta, mily embertelenül hajtják ezeket a szegény magyar katonákat és gazda-férfiakat. Leszedték róluk a meleg felöltőt és korbáccsal ütve-verve hajszolták őket; közben ilyeneket mondva: »Na nyomorultak! Vitézek! Azt mondtátok, hogy mentek Brassóba, Temesvárra, Aradra! Na jösztek is, de nem úgy, ahogy ti gondoltátok!«⁵⁶ Ahogy már korábban említettem, a Kolozsvárról történt elhurcolásoknál is fontos szerepet kapott az etnikai tisztogatás.

A legnagyobb mértékű és a legjobban feltárt etnikai tisztogatásra a Magyarországhoz 1939 márciusában – Csehszlovákia felbomlásakor – visszacsatolt Kárpátalján (Podkarpatska Rus) és a vele szomszédos területeken került sor, annak érdekében, hogy Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolása zökkenőmentesen megtörténjen. Ennek előkészítéseként, a helyi – elsősorban magyar és német – lakosság megfélemlítésére, az esetleges ellenakciók elkerülése érdekében Kárpátaljáról deportálták a magyar és német férfiakat. Ennek végrehajtására adta ki a 0036-os (Szigorúan titkos!) parancsát a Kárpátalját megszálló 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. november 12-i ülésén (13-i dátummal). Eszerint: „Egész sor településen német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek laknak, akiket ugyanúgy, mint az ellenség katonáit, le kell tartóztatni és *hadifogolytáborba* [kiemelés tőlem – B. Z.] kell irányítani.”⁵⁷ Fontos itt kiemelni, hogy a parancs alapján, ítélet nélkül elhurcolt, többségében ártatlan civileket hadifogolyként viszik el, őket a hadifoglyok létszámába számítják be. A parancs végrehajtását természetesen az NKVD-re bízta. A lakosság a parancsról a november 13-i dátummal ellátott „A Városparancsnokság 2. számú parancsa”⁵⁸ felzetű falragaszokról értesült. Ebben azt hazudták a lakosságnak, hogy csak igazoltatás végett kell megjelennie a 18-50 éves közötti férfilakosságnak a megadott parancsnokságokon, így a parancsnak eleget tevők felkészületlenül, csak kis-kabátban, megfelelő ruházat, élelem, evőeszközök és evőedények nélkül kerültek a hadifogság embert próbáló, sanyarú körülményei közé. Kisebb falvakban a kisbíró dobolta ki a parancsot, többnyire úgy, hogy a 18-50 éves közötti magyar és német férfiak 3 napi élelemmel jelentkezzenek a község kijelölt épületében – rendszerint iskolájában –, mert helyreállítási munkára viszik el őket. Végül az elhurcoltak életkora

⁵⁶ MNL OL XIX-B-1-n Belügyminisztérium (BÜM) Erdei Ferenc iratai 1. doboz Helyzetjelentés Szatmár megyéből.

⁵⁷ DUPKA-KORSZUN i. m. 72–73.

⁵⁸ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.533/pol.–1945.

messze meghaladva a parancsban előírtat, 17 évestől 76 évesig terjedt.⁵⁹ Minderről Dupka György és Molnár D. Erzsébet tanulmányában bővebben lehet olvasni.

Etnikai tisztogatás céljával összesen mintegy 60-70 ezer férfit és fiút hurcoltak el szovjet hadifogságba hazánkból.

3.) Magyarország esetében a harmadik csoportot a német származás indokával elhurcoltak alkotják. Ez a csoport két alapvető momentumban különbözik az előző kettőtől. Először is, ezek az elhurcolások már nemcsak a férfi-, hanem a női lakosságra is kiterjedtek. Másodsor – ahogy már említettem – ezeket az embereket már internáltként (a korabeli magyar dokumentumok szerint deportáltként) külön gyűjtőhelyekre vitték, s onnan külön szerelvényekkel kiszállították a Szovjetunióba, ahol továbbra is a hadifoglyoktól elkülönítve, internálótáborokban helyezték el őket.

Ennek központi, írásba fektetett alapja a szovjet Államvédelmi Bizottság (ÁVB) 1944. december 16-i 7161. számú határozata volt, amelyet maga Sztálin látott el kézjegyével. A határozat kimondta, hogy „A Szovjetunióba történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia Vörös Hadsereg által felszabadított területén tartózkodó valamennyi munkaképes német – a 17 és 45 év közötti férfiakat és a 18 és 30 év közötti nőket. [...] Engedélyezni kell az elszállítandó németek számára, hogy magukkal vihessenek meleg ruházatot, tartalék fehérneműt, ágyneműt, edényeket személyes használatra és élelmiszert, összesen 200 kg súlyig fejenként. [...] Valamennyi németet a Donyec-szénmedence szénbányászatának és a Dél vaskohászatának helyreállítási munkálataira kell irányítani. [...] A németek begyűjtését és internálását 1944 decemberében és 1945 januárjában le kell bonyolítani és a munkaterületre való kiszállítást 1945. február 15-ig be kell fejezni.”⁶⁰ Sztálin a „mozgósítás” irányítását az NKVD-re, „Berija elvtárs”-ra bízta.

E határozatának végrehajtási utasításaként a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa december 21-én a 00 520. számú (Szigorúan titkos!),⁶¹ míg a 2. és a 3. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. december 22-én a 0060. számú (Szigorúan titkos!) parancsát adta ki. Utóbbi publikus, a lakosság számára megfogalmazott, falragaszokon megjelent változata általában a városparancsnokságok 3. számú parancsaként jelent meg.

⁵⁹ MOLNÁR D. Erzsébet i. m. 97.

⁶⁰ VIDA István (szerk.): *Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október–1948. június. Dokumentumok.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2005. 65–67.

⁶¹ KACSUR, Iván (főszerk.): *Zakarpatszki uhorci i nyimci. internuvannyata deportácijni proceszi 1944–1945. Arhivni dokumenti i materialii.* [A kárpátaljai magyarok és németek internálásának és deportálásának folyamatai 1944–1945. Levéltári dokumentumok és anyagok] Ужгород [Ungvár], 2012. 68–70.

Ezek szerint „az összes német származású munkaképes személyek” – férfiak 17-45, nők 18-30 éves kor között – kötelesek voltak jelentkezni „a közvetlen mögöttes területen végzendő közmunkára” a kijelölt helyen és időpontban.

Már itt több probléma is felmerül. Először is, a parancsban nem az elkövetett bűnök, és nem is a választott saját identitás vagy anyanyelv volt a kényszermunkára hurcolás alapja, hanem a demokratikus világ, sőt a Szovjetunió által is – legalábbis szavakban – elítélt a náci Németország által is alkalmazott úgynevezett „faji alapú” megkülönböztetés. Ugyanígy látták az eseményeket a korabeli emberek is. Még Erdei Ferenc, az Ideiglenes Nemzeti Kormány titkos kommunista belügyminisztere is arról beszélt, hogy „ez ugyanaz, mint amit Hitler csinált a zsidókkal” – olvashatjuk Révai Józsefnek, a Magyar Kommunista Párt egyik vezetőjének a másik vezetőhöz, az ekkor még Moszkvában lévő Rákosi Mátyáshoz írt levelében.⁶²

A származási alapú megkülönböztetés kritériumait nem határozták meg központilag, így az összegyűjtést végrehajtó parancsnokok tág teret kaptak a német származás meghatározására. Így írt erről Révai József az előbb említett levelében: „A munkabíró német lakosság elszállítására vonatkozó akció sajnos nem járt azzal a hatással, amivel kellett volna járnia. [...] Az történt ugyanis, hogy a parancsnokságok a legtöbb helyen úgy hajtották végre a dolgot, hogy a családnevekből indultak ki és fix kontingensekből. Ha nem volt elég német, vettek magyarokat. Vettek olyanokat, akik egy szót sem tudnak németül, bebizonyítottan antifasiszták, ülték, internálva voltak, mindegy: vitték őket. Előfordult, hogy kommunista párttitkárokat, vezetőségi tagokat, sőt nemzetgyűlési képviselőket vittek, azért mert német nevűek, sőt vittek tiszta magyar nevűeket is. Szóval, kissé sok volt az ilyen akcióknál természetesen elkerülhetetlen helyi túlkapás.”⁶³

A végrehajtók nemcsak a származást értelmezték „tágan”, hanem – a szovjet gyakorlatnak megfelelően – most sem tartották be a korhatárokat, s azt messze túllépve, 16-65 éves kor között hurcolták el a polgári lakosokat.

Másodszor – amint azt már a hadifogolyként elhurcolt civileknél is láthattuk –, már ebben a kihirdetett parancsban is tudatos megtévesztés, hazugság volt, hiszen nem a frontvonal közvetlen mögöttes területére, hanem szovjetunióbeli kényszermunkára gyűjtötték őket.

Ugyanakkor az ÁVB központi parancsa alapján a 0060. számú parancsba már az is belekerült – ellentétben a 0036. számú parancsbal –, hogy: „A mozgósítottak vigyenek magukkal: meleg felsőruhát, 2 pár hordható állapotban levő lábbelit, 3 rend

⁶² IZSÁK–KUN i. m. 35.

⁶³ IZSÁK–KUN: i. m. 35.

fehérműt, ágyműt és takarót, evőedényt és 15 napi ételmezt.”⁶⁴ Ebből adódóan az internáltként elhurcoltaknak jóval nagyobb esélyük volt a túlélésre, mint azoknak, akiket hadifogolyként hurcoltak el, mint például a 0036. számú parancs alapján, vagy Budapestről hadifogolylétszám-kiegészítésként, ugyanis utóbbiakat teljesen felkészületlenül érte az elszállítás.

A felhívás utolsó, 5. pontjában pedig megfenyegették az érintett korosztályhoz tartozó német származásúakat és családtagjaikat arra az esetre, ha nem tennének eleget a felhívásnak: „Hadbírószág fog felettük itélni. Ugyancsak szigorú megtorlásban részesülnek családtagjaik, bűntársaik.” Sokan bár már hallomásból tudták, hogy nem a frontvonalak mögé viszik őket dolgozni 15 napra, hanem a Szovjetunióba, de mégis elmentek, vállalták a szenvedéseket, mert féltették szüleiket, testvéreiket, szeretteiket.

Az emberek összeszedését a frontok parancsnokságaihoz rendelt NKVD-s kiegészítő osztagok végezték a velük kollaboráló partizánokkal, mint például a MOKAN Komitéval,⁶⁵ és más, elsősorban baloldali gondolkodású emberekkel.

Az elhurcolásoknak sokféle módja volt, s a parancsban megadott korhatárokra sem voltak tekintettel. A romániai Szaniszlón (Sanislău) „1945. január elején az ott székelő orosz parancsnokság az elemi iskola épületében gyűlést hívott össze kötelezően 18-36 éves korig, majd szuronyos katonaság vette őket körbe.” Mintegy 400 embert fogtak le azzal, hogy „Le vannak tartóztatva!”, de indokot nem mondtak, azonban közölték, hogy meleg ruhát és ételmezt hozassanak maguknak.⁶⁶ A Szabolcs megyei Kenézlón 1945. január 27-én azt hirdették ki, hogy a főispán programbeszédet mond, s azon mindenki köteles megjelenni, majd az orosz katonaság az összegyűlt embereket körülvette és 160 főt, 16-17 éves fiúkat, lányokat, 55 éves asszonyokat, 6-7 gyermekes családapákat hurcoltak el állítólagos 3 heti munkára, a szerencsi gyűjtőtábor közbeiktatásával.⁶⁷ A szintén Szabolcs megyei dadai alsó járásból a 16-65 év közötti lányokat, fiúkat, nőket és férfiakat hívták össze a községháza elé „azzal, hogy aki nem jelenik meg, azt agyon fogják löni.”⁶⁸ Az elhurcoltak között még visszatért zsidó munkaszolgálatos is volt.⁶⁹

⁶⁴ ZIELBAUER György: *A magyarországi németiség nehéz évtizede 1945–1955*. Szombathely–Vép, 1990. 33.

⁶⁵ MOKAN Komité = Magyarországi Kommunista Antináci Komitéja. Az elhurcolásoknál az NKVD segítőiről bővebben lásd MÁTHÉ Áron: *Málenkij robot – Az elhurcolások felelősei*. ZSIROS Sándor (szerk.): *Emberek az embertelenségben*. Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, Miskolc, 2010. 91–103.

⁶⁶ MNL–OL XIX–J–1–Q KÜM HDF. O. 25.350/pol.–1945.

⁶⁷ MNL–OL XIX–J–1–Q KÜM HDF. O. 27.277/pol.–1945.

⁶⁸ MNL–OL XIX–J–1–Q KÜM HDF. O. 25.452/pol.–1945.

⁶⁹ Uo.

A Magyarország korabeli területén történt elhurcolások 1944. december 21. és 1945. február 2. között, négy hullámban és több mint 18 területi központ, illetve ezekkel megegyező, de kevesebb helyen létesített gyűjtőtábor közbeiktatásával zajlottak le.

Az internáltként elhurcoltak 1-5 napig gyalogoltak vagy szállították őket a gyűjtőtáborokig, ahol egy-két hetet töltöttek el, s már szállították is tovább őket.⁷⁰ Akiket hadifogolyként vittek el, azok 1-10 napig gyalogoltak – esetenként 180-220 km-t megtéve – a gyűjtőtáborokig, ahol általában két, de akár 7-8 hónapot is eltöltöttek egy, vagy több gyűjtőtábort megjárva, mire bevagonírozták őket a Szovjetunió felé.⁷¹ Tehát tovább nyílt az olló a hadifogolyként elhurcoltak kárára az internáltakéval szemben a halálozási arányszám tekintetében, ami már a fogságba vetés körülményeinél elkezdődött.

Az eddigi kutatási eredmények alapján a korabeli Magyarországról a polgári elhurcoltak száma hadifogoly státuszban – hadifogolylétszám-kiegészítésként és/vagy etnikai tisztogatásként – 210-260 ezer fő, míg az internáltaké 50-70 ezer fő, tehát összesen 260-330 ezer magyar állampolgárt hurcoltak el a GUPVI lágereibe „málenkij robotra”.

Végül előadásom zárásaként, egyben összegzésként az előadottak, valamint az előadásban időhiány miatt el nem hangzott tények alapján a hadifogolyként és az internáltként történő elhurcolásokat, illetve az elhurcoltak körét, sorsát, létszámát és útkuk közötti különbségeket és hasonlóságokat a következő táblázatban foglaltam össze tíz vizsgálati szempont szerint.

⁷⁰ A „málenkij robot”-ra német származás miatt elhurcoltakról bővebben lásd BOGNÁR Zalán (szerk.): *„Egyetlen bűnünk a származásunk volt...”* i. m.

⁷¹ Minderről bővebben lásd BOGNÁR: *Hadifogolytáborok...* i. m.

1. táblázat. A hadifogolyként és az internáltként történt elhurcolások összehasonlítása

A MÁLENKIJ ROBOTOSOK – AZ ÍTÉLET NÉLKÜL, HADIFOGOLYKÉNT VAGY INTERNÁLTKÉNT ELHURCOLTAK SORSÁNAK ÖSSZEHA-SONLÍTÁSA		
	Civil „hadifogoly”	Internált
Az elhurcolás módja	<ul style="list-style-type: none"> - főként igazoltatás, kisebb részt 3-5 napos kicsi munka, „málenkij robot” indokával - általában még néhány napra sem készültek > nincs élelem, meleg ruha, evőeszköz, evő edény stb. > magasabb halálozási arány 	<ul style="list-style-type: none"> - alapvetően két hét, illetve 15 napos „málenkij robot” indokával - általában felkészültek néhány napra > van élelem, meleg ruha, evőeszköz, evő edény > alacsonyabb halálozási arány
	<p>Mindkettőnél közös a hazugság, a megtévés és, a parancsbeli kritériumok – pl. a származás, az egészségi állapot, a korhatárok – figyelmen kívül hagyása. E ködleges az előirt létszám teljesítése!</p>	
Az elhurcoltak összetétele: neme, életkora	csak férfiak és fiúk, ehéve nők 13-76 éves	férfiak és fiúk mellett nők és lányok is tömegesen, 15-65 éves
Az elhurcolás intervalluma	1944 szeptember – 1945 május vége	1944. december 22. – 1945. január 31.
Az elhurcolás területi kiterjedése	az egész ország területe	a Dumától keletre lévő terület és DK-Dunántúl
Út a fogságba vetéstől a gyűjtőtáborig	általában 50-100 km, de akár 180-230 km is	általában 20-30 km, de akár 150 km is
A gyűjtőtábor(ok)ban eltöltött idő	általában 2-4 hónap, de akár 7-8 hónap is	általában 1-2 hét, maximum 3 hét
A fogságba vetéstől a céltáborig való megérkezésig eltelt idő	3-10 hónap, ugyanis itt még beiktódnak az átmeneti-elosztó lágerék	4-5 hét (nincsenek átmeneti-elosztó lágerék beiktatva)
A fogságba vetéstől a céltáborig tartó úton meghaltak aránya	kb. 25 %	kb. 3-5 %
A civil elhurcoltak száma a trianoni Magyarországra vetítve	kb. 150-170 ezer fő	kb. 40-60 ezer fő
A civil elhurcoltak száma a második világháborús, 14,7 milliós Magyarországra vetítve	kb. 210-260 ezer fő	kb. 50-70 ezer fő